

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

Osmanlı Bankası meselesinde Enver Paşanın hazırladığı emrivaki

— 108 —

B Mukavelesi. Osmanlılara ait hisseye Osmanlı tebeasının iştirakini temine gahşacağımızı, aradaki farkın hükümet tarafından sahibi imtiyaza avans edileceğini söyledik.

Bağdat: Tezyidi faiz meselesine ait olan. İlâvenin ileride suitefehümüne mahal verebileceğini, iki avans A mukavelesile tevhit edildiğinden tezyidi faizin bittabi her ikisine de şamil olacağını, % 4 faiz hakkında mektubun musırrâne talep edilmesini, Prêu kelimesinin taahhüt mânâsını tazammun etmediğini, esbabı mücbire meselesinde bizim metnimizin kabul ettirilmesini yazdım. İskenderun hakkında da şu formülü teklif ettim:

"Şirket Amamos mamure şubesinin küşadını takip eden sene iptidasından umum Toros durak hattının işletilmeğe başlayacağı zamana kadar şehri 15000 frank vermeği taahhüt eder. Fakat bu tediyat muharipler arasında muhasematın munkati olduğu tarihten beda' edecektir.,,

PARA MESELESİ

25 ağustosta Hakkı Paşaya para meselesi için bir telgraf çekildi. Bu telgrafta hükümetin ihtiyacı askeriye, tehâlifli harbiyenin tesviyesi, memuriyâ masşatının tam olarak itası, bidayeti harpten beri beş para almayan neferata masşalarının verilmesi için şehri mutlaka iki milyon liraya ihtiyaç olduğunu, Almanların Altın veremeyecekleri malûm olduğundan bu paranın Alman banknotu olarak itasını kabul edeceğimizi, eğer bu para verilmeyecek olursa efkârı umumiye de fena tesirler husule geleceği, ve binaenaleyh katı ve mülesir bir lisan ile talepte bulunulması, banka açılrsa bile bütün ihtiyacımızı istifa edemeyeceğinden yine Almanyanın müzaheretli maliyesine muhtaç olacağımızı bildirdi.

Hakkı Paşadan 27 Ağustosta cevap geldi. Helfrich prensip itibarile noktai nazarımızı kabul etmiş. Yalnız acio müşkilâtını düşünüyormuş. Düyunu umumiyenin bankadaki parasının alınmasına evvelce muteriz iken şimdi bunu kabul ediyor. Muadilini Berlinde depo ettikten maada şanj tahvilâtını da taahhüt edecektir. Fakat mütebaki para için yine bankanın açılmasını ve banka kâğıtlarının ihtiyacı def etmesini ümit ediyor! Banka açıldıktan sonra bankanın istifa edemeyeceği ihtiyacın Almanya tarafından istifa edilmesinde de mütefikk.

Aynı zamanda Alman sefaretli de Hariciye Nezaretinden almış olduğu

telgrafın bir hülâsasını Talât Beye tebliğ etti. Ayda kırk milyon frank itası teklifi kabul ediliyor. Altın irsalinden mümkün olduğu kadar içtinap edilebilmek üzere bu paranın suretli tediyesi ileride görüşülecektir. Binaenaleyh bankanın tacili küşadı lâzımdır.

Bir gün sonra Hakkı Paşadan bir diğer telgraf geldi. B mukavelesini talep olunan müzaheretli maliyeye göre değiştirmek mümkün olmayacağından sene nihayetine kadar şehri talep olunan iki milyon liranın itasına muvafakat edildiği Hariciye Nezaretinin bir tezkeresile sefarete bildirilecek.

Bu telgrafların umumuna 31 ağustosta cevap yazdım. Fakat iptida Pritz'le ve Cahitle Düyunu Umumiye meselesi için görüştük. Pritz yeni evrakı nakdiyenin de Düyunu Umumiye tarafından çıkarılması, — mukabili Alman kâğıdı olarak mevdudur — demek şartile kabul etti. Kambiyo meselesi, bir liraya mukabil kaç mark verileceği konuşuldu. Uzun münakaşadan sonra Pritz diğer bir teklif dermeyan etti. Kâğıtlara yalnız mukabili Düyunu Umumiyeye mevdudur denilecek. Almanya hükümetinden Düyunu Umumiye idaresi harpten altı ay sonra kâğıtları altına tahvil eyliyeceğine dair bir beyanname isteyecek. Hükümet de kâğıtlar üzerindeki altı ay sonra altına tahvil olunacaktır ifadesini ipka edecek; bunun için Pritz doğrudan doğruya Helfrich'e telgraf çekti.

Ben de Hakkı Paşaya çektiğim telgrafta dedim, ki:

Almanya hükümetinin vereceği şehri iki milyonu Osmanlı kâğıdına tahvil etmeğe karar verdik. Bunun için Düyunu Umumiyede Alman, Osmanlı azanın muvafakatini istihsal ettik. Mös-yö Pritz bu işin ne şekilde yapılması lâzımgeldiğini telgrafla Helfrich'e bildirdi. Bu şekli biz de tasvip ediyoruz. Helfrich'den cevabı muvafakat istihsaline çalışılması .

Osmanlı Bankası Meselesi

Bu meselenin yine ne suretle tahadüs etmiş olduğu hakkında istihsalî malûmat ettim. Enver Paşa meseleyi mevzuubahis etmiş. Hattâ bana yazılmasını katiyen arz etmemiş. Vukubulanı ısrar üzerine ancak mesele bir netice katiyeye iktiran eyledikten sonra yazılmasına muvafakat etmiş. Talâtın arız ve amik teklifat üzerine kararı katı verdik sözlerinin mânâsı şimdi anlaşıldı.

(Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Nofları

Bizim teklif ettiğimiz tarzda evrak tab'ına Helfrich yine muhalefet ediyor

— 109 —

Talât bu mesele için her kime müracaat etmişse münasip değil cevabını almış. Almanlar bile tasvip etmemişler. Bunun üzerine sarfınazar olunmuş.

ERMENİ MESELESİ

(1)

ŞEKER, PETROL, ŞEKER MESELESİ

Müthiş bir vesile şikâyet daha (2). Şeker, gaz için herkes söyleniyor. Helfrich'te büyük bir memnuniyetsizlik, büyük bir şikâyet. Yoksuzluktan mütevellit olsa herkes katlanacak. Öyle değil. Haksız bir inhisarın tevhit ettiği ana neticeler. Halk ile meşgul olan yok. Biz de eski zehaba düştük: Bu sü-ri kendisile uğraşılmağa değmez. Ne mahim hata. Esnaf cemiyeti ne iyi bir fikir ve maksatla teşekkül etmişti. Dü-şüncesiz, akılsız ve bilhassa ilimsiz a-ğamlar elinde ne hale geldi. Teşebbüs şahşlerle beş on kuruş kazanabilenle-herkes düşman. Himaye ile ancak muhafaza mevki edebilenlere herkes müzahir. Bir cemiyetin gerilemesi için ne güzel uknûm (3). İktisaden memle-leti yükseltmek istiyoruz; yaşamak için harbediyoruz. Yaşamamak için ve uzun müddet fakir kalmak için ne lâ-zımsa yapıyoruz. Bütün fenalıklara rağ-men yarından ümidimi kesmek istemiyorum. Her şeyin yine bir gün düzel-eceğine inanmak arzusu bende galip. Fakat bazı zamanlar oluyor ki, kendi-kendime bu buhrandan nasıl çıkacağım? soruları bedbinini soruyorum. Her şeyimiz günül gününe. Enver ve Talât medeni memleketlerin büyük fikir sahibi adam-ları ile halledemedikleri meseleleri hal-letmek iddiasında bulunuyorlar. Biri hakikaten hallettim sanıyor, biri yapı-lanlar havadır diyor, fakat yapıyor.

1 Eylül (1915), Salı

Alman sefirini ziyaret ettim. Gele-lidenberi ziyaret etmemiştim. Yalnız bir kart bırakmakla iktifa etmiştim. Pek kibar, pek nazik bir cemiyet ada-mı. Zannederim ki, hepsi bu kadar. Bir aydanberi kendisini aramadım diye bi-raz froissé olmuş. Halle de şikâyet et-miş.

2 Eylül (1915), Çarşamba

Günter'i gördüm. Bir Alman ağzın-dan işittiğim şikâyetlerden ben utan-dım. Memleket hiç bir zaman bu hale düşmemiştir, diyor. Ve önüne geçil-meycek olursa büyük bir Catastrophe o-lacağını söylüyor. Sebep kim? Kendi-leri.

4 Eylül (1915), Cuma

Hakkı Paşadan telgraf. Helfrich Bağdat faizinin % 4 olacağına dair şir-ketin bize mektup vermesine şiddetle muhalif, Hakkı paşa, kendisinin ikna-i mümkün olmadığını söylüyor. Parla-mentonun itirazından korkuyormuş. Al-manya 5,50 ile para alırken neden Tür-kiyeye Bağdat işi için (4) faizle verdi diye itiraz edeceklermiş. Peki ama ev-velce ve sonra %6 faizle Almanya bize para verirken birdenbire 6 faizli bir a-vansın beş buçuğa tahvil sebebi sor-mazlar mı?

Banka meselesinin bir an evvel bir neticeye iktiranından bahsediyor. Grup délégué vasi salâhiyetle geliyormuş. Evvelki telgrafımızda Hakkı paşaya banka işini bizim ve Almanların başka tarzda telâkki ettiğimizi yazmıştık. Almanlar harp için bir âlet vücade ge-tirmek istiyorlar. Biz daimi sağlam e-saslara müstenit bir müessesese yarat-mak istiyoruz ve ecnebi müdahalesin-den bu müessesenin mümkün olduğu kadar âzade olmasına çalışıyoruz.

Avans meselesine gelince: Bizim teklif ettiğimiz tarzda evrak tab'ına Helfrich yine muhalefet ediyor. Altı ay sonra Alman banknotlarını altına tah-vil edemezmiş. Halbuki Düyunuümü-yenin Alman hazine tahvilâtı iskonto etmesini ve iskonto edilecek evrakın bir sene sonra nakde tahvilini teklif e-diyor. Düyunuümüye banka mı? Ev-velce bizim tarafımızdan vukubulan bu teklifi Düyunuümüye reddetmişti. Hem de Düyunuümüye parayı nerede bulacak?

Düyunuümüyenin bankadaki pa-rası için Düyunuümüye % 2 faiz al-makta olduğundan bundan sarfınazar edebilir mi ve Bank Osmanî bunu der-hal tediye edecek halde midir? diye so-ruyor.

Buna çaresiz olmak üzere şu tek-lifi yapıyor:

Düyunuümüyenin bankadaki matlû-bunu Doyçe Bank'a nakletsin; Doyçe Bank da bize avans yapsın. Aynı mah-zur bunda da vârid değil mi? Askerlerin gehri iki milyondan fazla olarak talep ettikleri iki milyon liradan sarfınazar olunmasını teklif ediyor.

5 Eylül (1915), Cumartesi

Hakkı paşaya telgraf. % 4 faiz için mektup talebinden sarfınazar ediyoruz. Doyçe Bank müdürünün Hakkı paşaya Bağdat müdürünün İstanbulda Maliye Nazırına şifahlı beyanatta bulunmasını kâfi görüyorub. Aylık avanslar için Helfrich bizim teklifimizi reddettiği ha-de kendi teklifine göre bir sene sonra altına tahvil kabul ediyor. O halde bi-zimkini neden red? Altı ayla bir sene meselesi ise biz bir seneyi kabul ediyor-uz. Biz de Düyunuümüyenin rolü banker rolü değildir. Bize bîhakkis bir

kaç defa hazine tahvil iskonto eyleme-ği reddetti. Şimdi Almanlar için elbette bunu kabul edemez. Nazırın üçüncü bir nevi kâğıt ihdası hususundaki korkusu da zâil olmuyor. Binaenaleyh teklifimiz-de ısrar.

Düyunuümüye hesabına Alman-ya bankalarına verilecek para için ban-kalar % 2 faiz veremezler mi?

İki milyon (Çanakkaledeki askerî ihtiyacı) ekstra için de ısrar. Bunu vermezlerse ne teklifi askeriyeye ne de nakhyatı askeriyeye mukabil bir şey veremeyiz.

* * *

Talât beyi gördüm. Asker için faz-la iki milyon talebi askerlerden gelmiş-ken ve bu paranın ayrıca alınacağını Alman atâşemiliteri temin eylemişken Helfrich'in cevabı üzerine olacak, ki bu-gün atâşemiliter Enver'e müracaat e-derek bundan sarfınazar edilmesini söy-lemiş. O da derhal sarfınazar etmiş. Ta-lât da ısrar etmemek için Enver'e söz vermiş. Paranın nasıl müşküllâtle alın-dığını görüyorlar. Fakat mütebbih ol-muyorlar. İlk hamlede telgraflar yağı-yor. Sonra ferâgat.

* * *

Wasserman'ı gördüm. Alman sefa-retinden Neurath (müsteşar) hüküme-tin hazine tahvilâtı teklifini reddetmek-le Almanlara karşı gûya aimable olma-dığını söylemiş. Tuhaf şey! Her teklif-lerini kabul etmeğe sanki mecburiyet-i-miz varmış. Wasserman kendisine lâ-zım gelen cevabı vermiş. Düyunuümü-yenin Osmanlılara yapmadığı bir şe-yi Almanlara yapması için bir sebep ol-madığını söylemiş.

Sonra da banka meselesi. Muttasıl banka açılmadı, banka açılmadı diyor-larmış. Ve gûya bankadan bir istifade beklemediklerini söylüyorlarmış. O ka-dar şiddet ısrar ediyorlar ki, istifade-i maddiye değilse de siyasiye bekleme-diklerine kinse kanaat edemiyor.

6 Eylül (1915), Pazar

Hakkı paşadan telgraf. Bağdat hakkında. Faizin kendi hesaplarına iş-lemeğe başlayacağı zaman için tarih kaydını kabul etmişler. Yalnız kavis içinde esbabı mücbirenden bahseden do-kuzuncu maddeyi koyuyorlarmış.

İskenderun hakkında bizim teklif-i-mizi kabul ediyorlar. Fakat Amanos -Mamurenin küşadından tam bir sene sonra için. Hükümetin esbabı mücbire zuhurunda inşaatı tatile hakkı olması fıkrası: "Tedyeti kat'a,, diye teklif e-diliyor.

* * *

Hakkı paşaya cevap. Bütün bu nok-ları kabul ediyoruz. Eğer şirket % 4 hakkında son teklifimizi kabul etmişse itilâf hâsıl olmuş demektir. Kontrol ve iradei seniye için metinlerin gönderil-mesi, bir de Maliye Nazırına farzı mu-hal olarak banka açılmadığı takdirde İstanbulda altın olarak tediye etmek hususundaki taahhüdünün baki kalaca-ğının tekrar edilmesi.

7 Eylül (1915), Pazartesi

Mecit efendiyi ziyaret ettim. Ahva-li ümumiyyeden, bilhassa Ermeni mese-lesini almış olduğu cereyandan pek müşteki. Kabinede düşünecek anasını pek az olduğundan bahsetti. Girmekli-ğim için ısrar etti. Şimdiye kadar açık-ta kaldıktan sonra bu sırada girmenin münasip olmayacağını söyledim. Bütün bu vekayide memlekette sahibi nüfuz ve idrâk bir padişah bulunmamasının ne kadar büyük bir noksan, âdetâ fe-lâket olduğunu söylüyor. Ne kadar hak-lı.

9 Eylül (1915), Çarşamba

Hakkı paşadan telgraf. Bağdat şir-keti İskenderun hakkında ısrar etti. Hakkı paşa da kabul etti.

% 4 faiz meselesi hakkında Hel-frich son teklifimizi de kabul etmiyor. Halbuki ne kadar makul bir teklifti. Gûya müteakabil bir teklifte bulunuyor. Hakikatte Berlin'de bana, sonra da iki defa Hakkı paşaya vukubulan teklifi başka şekilde tekrar ediyor: "Hüküme-ti Osmanîye bu avansı % 5,50 faizli başabaş senedat ile tesviye etmek hak-kına malik olacaktır,.. Bu teklif şir-ketle Alman hükümeti arasında her gûna hafî mukavelenin mevcudiyeti ihtimalini refetmekte imiş. Hakkı paşa da bu suretle ileride Emisyon fiyatının başabaştan aşağı olması mahzur mün-defi olacağını, faizin tezyidi ihtimali de kalmıyacağını söylüyor. Biz ise kendi-sine bu kombinozonu Almanya hüküme-tine borçlu olmamak için arzu ettiğ-i-mizi yazmıştık. Bu esasların kabulünü sefir musırane rica ediyor.

(Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

Wangenheim, bize ikraz ettikleri paraları istemiyebileceklerini söyledi

— 112 —

Ermeni meselesi hakkındaki fikrimi söyledim. Almanların buna külliyen muvafak olduklarını, kongrede bunu katiyen müdafaa edemiyebileceklerini, nihayet sübat ile iktifa eyiyebileceklerini, Talât Beyin parlâmentoda bu meseleyi mevzu bahis ederek Almanların aslâ müdahale etmediklerini hattâ sükûn tavsiye eylediklerini söylemesini! teklif ettikleri halde bu teklifin kabul olunmadığını fakat Alman eskârı umumiyesi ve matruatı Ermeni meselesi ile istigal eylemekte olduklarından nihayet Almanya hükümetinin bize verdiği notaları ilâna mecbur olacağını söyledi. Ve hükümetin bu meselede takip eylediği yanlış siyasetli muahaze etti.

Kapitülasyonlar hakkında görüştük. Bu meseleye Almanlar tarafından muvafakat edilebilmesi Reichstag'ın kararına vâbeste olduğundan, belki harbin bitiminde Türkiyenin ifa ettiği muavazet ve müzaheretini azimeye mukabil menafii arzıye istihsal edemediği cihette kendisine mükâfaten kapitülasyonlardan sarfinazar olunacağı tarzında Reichstag'a yapılacak bir teklif sayımı kabul görülebileceğinden, fakat meselelerin aklı cihetinin ehemmiyetinden, birinci derece mahkûme şimdiden türkçeye vâkıf hukukşinas Almanların Osmanlı memuru sıfatıyla alınmasından bahsettim.

Kapitülasyonlar meselesinde de bazı müdafaa etmiyecekleri hususundaki kanaatime bu sözler kıymet veriyor.

Ümmü devâri devlet için Alman memurlar angaje edilmesi meselesinin kendisini düşündürmekte olduğum bu fikre taraftar görünmüyerek söyledi. Ben de bunun fenalığından, maden, orman gibi işler için teknik memurlar istenirse bunları göndermelerinden fakat diğer devairi devlete Alman müşavirler vesaire göndermeğe kalkarlarsa, hattâ bu talep hükümet tarafından dahi gelecek olsa, bunun sulhesirat ika eyileceğinden sarfinazar, Almanya ile Türkiye münasebatını ihlâl kadar gidecek ihlâlâfata meydan vereceğinden bahsettim. O da tamamen bu noktayı nazarıma kabul ediyor gibi göründü.

Ahvali maliyeden bahsettik. Badelharp üç milyar raddesinde tazminatı harbiye almayıcağımız olursak, Türkiye için feshâhı malî mutasavver olmadığını, bu babdaki hükümlü vermiş olduğumu

söyledim.

Wangenheim bize ikraz ettikleri paraları tabii talep etmiyeceklerinden, meamafih Almanya tasminat alacak olursa bize hisse verilmesi lâzımgeldiğini Berlinde muştrâne söylemiş olduğundan bahsetti. Ne tuhaf! Almanyadan, hayatımızı tehlikeye koyarak girdiğimiz bu ısraptan sonra hak olarak bir şey talep edemiyeceğiz; ne yapacaksa, ne verecekse lütuf ve âtîfet kabîlinden olacak. Almanın ulûvütcenabına da hiç itimadım yoktur.

Hükûmette ve idarede méthode ve Science olmamasından bundan dolayı bir çok işlerin fena gitmekte olduğundan şikâyet etti.

Bağdat hakkında pek ziyade beyanını endişe etti. İran cihetleride Rauf Beyin pek fena hareket etmekte olduğunu, fakat anıyamadıkları bir sebeple Enverin Raufu fevkalâde iltizam eylediğini, biz de daima bir cenebi kafası içine anlaşılmıyacak âmililer bulunduğunu, Bağdat düşecek olursa âlemi İslâm'da pek fena tesir yapacağını, İngilizlerin bundan istifade eyliyeceklerini şimdiden gerek burada gerek Almanyada halkı buna hazırlamak lâzımgeldiğini söyledi. Ben de cevaben sulhün akdinden evvel İngilizleri Irakta mağlûp etmek lâzımından, yoksa o havaliyi istirdadin kesbi müşkilât eyliyeceğinden bahsettim.

Wangenheim de o fikrde. Almanya İngiltereden bir şey zaptetmediği için İngilizler araziyi mazbuteyi iade etmeselerse bir şey yapılamıyacağını yahut İngiltereye Türkiyede eski mevkindi içinde lâzımgelceğini söyledi!!! Türkiye bu muharebeden arazi kaybederek çıkacak olursa bunun pek vahim tesirat husule getireceğini, İstanbulu muhafaza edebilmekliğimiz behemehal Rumelide geniş bir kıta araziye malikiyete vâbeste olduğunu, Gümüllüne sancığına kadar olan kısmın yeni haritada Türkiyeye terki lâzımgeldiğini, aksi takdirde hay seneden evvel yeni bir Türkiye, Bulgar muharebesi husule geleceğini gayet kavî bir lisan ile söyledim.

Wangenheim'i bu fikre pek taraftar bulmadım. Yine belki Kafkasya cihetinden bir şey alırsınız, dedi. Ben bunu şümit etmediğimi ve her hakke diğerini tercih eylediğimi söyledim.

(Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

Talât Bey, Pritz ve Guinner ile Maliye Nezaretinde yapılan görüşmeler

— 114 —

12 Teşrinievvel 331 (1915), Pazar- tesli.

Hakkı Paşadan telgraf geldi. Bağdat meselesi hakkında bizim aktal nazarımızı anlamamış. Almanyaya karşı 5,50 faizli başabaş tahvilât verirse faizin teyit edilmeyeceğine; sermayenin artmayacağına emin oluruz, diyor ve Almanyanın ileride bu kâğıtları saklayıp hattâ zararına!! piyasaya çıkararak satacağını da inanarak söylüyor. Şirket, bizim faizi %5,50 addetmekliğimize dair olan teklifimizi kabul etmiş. Maamafih yine Helfrich'in eski teklifini yani baş başa 5,50 faizli tahvilât vereceğimizi ifa etmişler. O halde fedakârlığı neden yaptık? Hakkı Paşa bu basit noktayı nasıl olup düşünmüyor? Sonra da "Bu meselenin artık her ciheti tahkim edilmiş, hiç bir pürüzlü kalmamıştır,, diyor.

•••

Avans meselesine dair olan bir diğer ehemmiyetsiz telgrafında da sene başına kadar banka meselesinin halletilmesi lüzumunu dermeyeran ediyor.

13 Teşrinievvel 331 (1915), Salı.

Hakkı Paşaya Bağdat işi için telgraf yazdım. Faiz hakkında fedakârlık yapmış olmamızın esbabını söyledim. Ve Helfrich'in formülünü ipka edilince bu fedakârlığı yapmakta mânâ kalmıyacağını ilâve ettim. Güya Helfrich sebep olarak bir başka yerden pahalı para ahırak şirket neden bu fazla faize mütehammil olsun? diyormuş. Biz de cevaben muharebeden sonra istikrazların yalnız Almanyada ve ağılebi ihtimal olarak Doyçe Bank vasıtasıyla yapılacağını itibarını ne derecede ise o derecede bir faiz vereceğimizi, şirketin de o faize katlanması lâzımgeleceğini her halde Helfrich'in formülünü katıyen kabul etmeyeceğimizi söyledik.

14 Teşrinievvel 331 (1915), Çar- samba.

Hakkı Paşaya avans meselesi hakkında yazılan bir telgrafta banka işinden bahsettim. Almanlar şimdi Türkiyeye kasalarından bir para çıkmaksızın ikrazatta bulunmak yolunu bulduklarından banka meselesinin eski ehemmiyetini kaybetmiş olduğunu, harp devam ettiği müddetçe ikrazatın bu suretle devamı daha münasip olacağını, banka ile de işgal edildiğini söyledim.

15 Teşrinievvel 331 (1915), Per- embe.

Maliyede Talât bey, Pritz ve Guinner birleşti. Guinner Berlin'de ittifak olunan noktalardan bahsetti. Yalnız iki maddenin "Administrateur délégué ile banknotların mukabilinin Berlin'de veya İstanbul'da kalacağı maddelerinin,, buraya talik edilmiş olduğunu söyledi. Emisyon için Düyunu-umiyenin kontrolünü bizim tarafımızdan kabul edilmiş gibi gösterdi. Buna itiraz ettim. Bir saat kadar devam eden müzakere tabii bir neticeye iktisap etmedi.

Düyunu-umiyenin kontrolünü evrakın itibarı için lâbûd gibi göstermek istedikler. Osmanlı Bankasında bu kontrolün mevcut olmadığını, ve bu bankaya iştirak edecek grupların şöhreti ile Osmanlı Bankası grupunun şöhretinden noksan bulunmadığını cevaben söyledik. Talât bey daha ileriye giderek Düyunu-umiyenin bir banka olmadığını ve esasen bu idareyi kaldıracağımızı da söyledi. Ben bunu lâtifeye bozdum.

Pritz ve Guinner ekalliyetin hükümdan bahsettiler. İki ecnebi müdür alacağımızı, dahil ve harici piyasa umuru için bunlara serbesti bahş eyliyeceğimizi, fakat diğer hususatta ancak rey istişarileri olacağımızı söyledik. Güya Helfrich bir "Conseil de direction" her üç müdür aynı salâhiyeti haiz olmak şartile,, teşkil edilmeyecek ol-

ursa gruplara iştiraki tavsiye etmiyeceğini söylemiş. Sauri gruplar iştirak ediyorlarmış! Sermayeyi de Almanyâ hükûmeti veriyor... Heyeti müdiran teşekkül etmezse, meclisi idarede mukarreratı mühimme sülûsanı ekseriyetle ittihaz olunmazsa hukuku ekalliyet temin edilmiş olmayacağı için grupların iştirak edemeyeceğini söylediler. Meclisi idarede sülûsanı ekseriyetle karar ittihaz edilecek olursa o halde sermayenin ekseriyetinin bizim elimizde olmasının bir faydası olmayacağını söyledik ve en mühim zamanlarda işlerin muattal kalacağını" ilâve ettik. Pritz, Düyunu-umiyede ittifakı ara ile karar verildiği halde hiç bir işin geri kalmadığını söylemek istediye de Düyunu-umiyede işlerin sureti rüyeytinden biz menunun değiliz dedik.

Talât bey biz müttefiklerimizden açacağımız banka için bize muavenette bulunmalarını ve bu muavenetin hiç bir hak mukabil olmayarak yapılmasını istiyoruz, dedi. Çünkü onlar iştirak etmeyecek olurlarsa dahi herhalde biz bankayı açacağız.

Banknot ihracı meselesinden de bahsedildi. Osmanlı Bankasının hukukuna tecavüz etmeksizin yeni bankanın da bu hakkı haiz olacağını söyledik. Fakat Almanyâ için bugün banka meselesinin eski ehemmiyetini kaybetmiş olduğunu da anlattık. Çünkü evvelce Almanyâ (bir) fedakârlıkla (üç) misil ikrazatta bulunabilmek için bu müesseseyi vücûda getirmek istemişti. Şimdi ise yalnız imzası ile ikrazatta bulunuyor, harp zamanında hiç bir para tediyat yapmıyor. Halbuki banka açıl- sa hiç olmazsa sülûs derecesinde altın göndermeğe mecbur olacaktır. Binaenaleyh bize müzaheretli maliyede bulunmak için bugünkü fedakârlığından fazla fedakârlık yapmak mecburiyetinde kalacaktır. İlaveten de dedim ki, "meydanda üç nevi kâğıt varken yeni bir bankanın ihraç edeceği dördüncü nevi evrak nihayet mahdut bir miktarda ihraç olunabilir. On beş, yirmi milyon liralık bir banknot çıkamaz. Binaenaleyh harbin sonuna kadar hükûmetin ihtiyacatı mevkiî tedavüle çıkarılacak olan Alman hazine tahvili mukabilî evrak ile istifa edilmek münaşıptir.

Tabii bu nokta nazarı kabul etmediler.

Sonra bankanın ihraç edeceği evrakı nakdiyenin hükûmete ikraz oluncak kısmı için karşılığı Düyunu-umiyeye muhavvel Osmanlı hazine tahvilâtı ihracı maddesini de reddettik. Ben bankanın nazırı olursam memleketi bizzarure tedavülü mecburi usulü dahilinde imzasına yaşatacak bir yola girmeyeceğimi, hükûmete bu suretle ikrazatta bulunmağı kabul eylemeyeceğimi söyledim. Uzun müddet tedavülü mecburide kalmamanın zararı olmadığını söylemek safdilliginde bulundum!

Nihayet Talât bey tekliflerimizi Berlin'e yazıp cevaba intizar etmelerini söyledi. Giderken Guinner heyeti müdiran maddesine kendi teklifleri muclince kabul edilmiş olduğunu Talât beyin sözlerinden istihraç etmek istediye de Pritz bunun böyle olmadığını ve suitefahüm olacağını söyledi. Tasdik ettim. Herhalde Almanlarla itilâf mümkün olmayacak gibi görüyorum.

•••

Talât bey bankanın bir an evvel açılmasında çok ısrar ediyor. Çünkü Enver paşanın ısrarına dayanamıyormuş. Enver katıyen açılmıyacak diyormuş. Ben de cevaben: Eğer Enver paşa tarzında iş yapmağı yani yaşamıyacak işler vücude getirmeğe ahşmış olsaydım, bir kaç günde açardım, dedim..

•••

Talât sadrazamın igbirarından bahsetti. Ben işin gerek şekli, gerek esas itibarile sadrazamı haklı bulduğumu, bu işi alelacele yapmağı bir sebep görmediğimi söyledim. Talât hareketlerini ihkak için hariciyede umurum pek müşevveş olduğundan, kimse kimseyi tanımadığından, sadrazamın, evrakı okumadığından, imza için günlerce beklettiğinden, kapitülâsyonlar mülga olduğu halde buna dair gelen evrakta cevap yazıldığından, artık bu halin devamı mümkün olmadığından, kendisinin hariciye işleriyle de uğraşmak mecburiyetinde kaldığından ve bir gün bir faka bastırılmaktan korktuğundan bahsettiği gibi, kabinede Enver'in "yok kanun, yap kanun, var kanun,, nazariyesile hareket edildiğini, bundan dolayı Halil'in de heyeti vükelâya girmesini arzu ettiğini söyledi.

Hariciye umurunun şimdi tegevülâşe uğramış olmadığını, senelerdenberi böyle gittiğini, sadrazamın kâğıt okumadığını, işleri üstünkörü idare ettiğini pekâlâ bildiklerini, Halil beyi kabineye almak istiyorlarsa adliye nazırı olarak almak mümkün olduğunu söyledim. Talât, nezarete cereyan eden ahvalin tecrübenin bilmediğim için bu suretle idareî halâm ettiğimi söyledi. (Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

Hakkı Paşaya telgrafla ihtilâflı noktalar hakkındaki kararımızın kafî olduğunu bildirdik

— 116 —

Fedakârlığı yapan biz, üstte kalan onlar. Hakkı paşanın hareketine de pek hayret ediyorum. Kendisinde büyük bir kuvvei iknaîye olduğu halde söylenen sözlere cevap vermiyor.

(2) Bir milyon lira hakkında altın veremeyeceklerini söylüyorlar. Fakat bir milyonluk kâğıt rayiç fiyatla vereceklermiş; bundan hemen istifade olunabilecek ve sonra yeni certificat'lerle değiştirilecektir,, diyor. Bunun da ne demek olduğunu pek anlıyamadık.

20 Teşrinievvel 331 (1915) Salı,

Hakkı paşaya çekilen telgraflarla:

— 1. A mukavelesinin sonunda istikrazın şeraiti tarafeynce tayin edilecek fıkrası yerine diğer mukavelede olduğu gibi modalités'ler tayin olunacak fıkrasının ikame edilmesi ve mukavelelerin tadilat dairesinde imza olunmasını yazdık.

— 2. Bağdat hakkında ettiğimiz azim fedakâşlıkları zikrettikten sonra ne Alman hükümeti ne Bağdat şirketi mukavelâtın kendilerine tahmil eylediği taahhüdattan fazla beş para sarfetmezlerken bizim fedakârlıklarımızın kıymet ve ehemmiyeti takdir edilmeyişine hayret ettiğimizi ve Bağdat müzakeresinin aylarca temadisi şirketin lüzumsuz inatlarından ve fazla menfaat perestlikten tevellüt eylediğini söylelik ve mukavelelerin imzasına mezuniyet verildi.

Mukavelelerin Berlinde imzasına araştırmaya değilm. Bağdat şirketine hiç minnetim yoktur. Hakkı paşa da her maddenin tadilatına dikkat edecek mi acaba? Fakat Hakkı paşaya karşı da artık başka türlü olamazdı.

* * *

Para meselesi için de diğer bir telgraf:

Maliye nazırının her vesile ile altın nakliyatının müşkülâtından bahsetmesine hayret ettiğimizi, bu cihetin aylarca mukaddem anlaşıldığını ve böyle bir talepte bulunmadığımızı, elde kullanılmamış evrakı nakdiye bulunmasındaki sebebi kendisinin pek âlâ bilmesi lâzım geldiğini, çünkü avansın bir kısmının altın olarak alındığını ve verilen siparişin taklil edilmediğini, müzakereâtın mesuliyetinin Helfrich'e raci olduğunu, çünkü evvelce avans bakiyesini Alman kâğıdı olarak vermeğe muvafakat eylemişken sonra tebdilî fikir ettiğini, rayiç hazıra göre verecekleri bir milyon liralık kâğıttan şimdi nasıl istifade edeceğimizi anlamadığımızı çünkü Düyunumumiyenin bunu altın diye tellâki ederek mukabilini vermeyeceğini, change'de bulamayacağımızı, binaaleyh bu cihetin izah edilmesini söyledik.

(Bir milyon lira meselesi hallolun-

duğundan bu telgraf gitmedi).

21 Teşrinievvel 331 (1915), Çarşamba,

Hakkı paşaya banka meselesi hakkında telgraf yazarak dedim ki:

Evvelâ — Müzakereyi biz kat etmedik. İctimada bizim şeraitimizi gruplarının katıyen kabul etmeyeceklerini söyledikleri halde yine Berlinden istizaç etmelerine icbar ettik. İhtilâflı noktalar hakkında kararımız kat'idir. Osmanlı Bankasının hareketi bizî ikaz etmiştir.

Saniyen — Helfrich hak kazanmak için icadı delâil ediyor. Bankanın mevcut nakdisi banknotlarının sülüsünden pek az fazladır.

Salisen — Bankayı ifayı vazifeye davet vaziyetile ve kendi tarafımızdan tayin olunacak memurların imzasını muhtevi evrak çıkarmakla olur. Evrakın piyasada kıymeti olmaz, vaziyet fikrini de Helfrich reddetmiştir.

Rabian — Harbe girdiğimiz zaman halen mevkiimiz ne olduğunu biliyorlardı. Harbin devamı müddetince ihtiyacımızı istifa eylemeği taahhüt ettikleri gibi, ahiren Wangenheim de bu taahhüdü tekrar etti. Almanyadan talep eylediğimiz ihtiyacımızın küçük bir kısmını teşkil eder. Almanya harbin sonuna kadar bunu yapmağa mecburdur. Biz senevi vereceği 500 milyonla tiharrinin ihlâl edileceğinden bahseylemesi gariptir.

Hamisen — Almanya bugün bize hazinesinden beş para çıkmadan ikrazatta bulunuyor. Banka kışat edilecek olsa ikrazatın sülüsünü altın olarak vermeğe mecbur olacak, bu kredisini daha ziyade ihlâl edecektir. Böyle iken banka kışadında ısrar eylemesi devleti yerli bir müesseseye merbut kılıp ileride bunda uğrıyacağı müşkülâtın bilistifade buradaki mevkiilerini tahkimden başka maksada matuf olamaz. Sonra da Düyunumumiyeye karşılık varidat gös terilmesi meşrut oluyor ki, buna da imkân yoktur.

Sadisen — Harp bir sene devam tesse banka hükümete 24 milyon ikraz edecek. Bukadar kâğıdın ne kanunla ne cebir ile Türkiyede tedavül ettirilmesi kabil değildir. Helfrich'in bunu anlamak istemeyişi, ancak bir maksadı mahsus tahtında olabilir.

Sabian — Bankanın kışadı herhalde mukarrerdir. Millî bir müesseseye olup kısmen şimdiden kısmen bilâhare Osmanlı Bankasının yerine kalm olacaktır. Bankanın nezaretini deruhte eylemeği kabul eden Cavit bey, ancak harp zamanında müessesenin âtisini ihlâl edebilecek tedabire tevessül olunmaması şartile bu vazifeyi ifa edeceğini söylüyor. Bankayı ecneblerin eline vermemek için biz de onun dermeyan ettiği bu şartı kabule mecburuz.

(Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

Daima müşkülât çıkaran Pritz Almanlara taalluk eden hususatta müti bir bende gibi hareket ediyordu

— 117 —

Binaenaleyh ne hal için ne âti için banka meselesile istikraz meselesinin birbirine karıştırılmaması lâzımı gelir.

22 Teşrinievvel 331 (1915), Perşembe,

Talât bey gelip beni (Cercle) de buldu. Anadolu şimendiferlerinin ciheti askeriyece inşasına dair olan kanun muvakkat bütçe encümeninde bulunuyor. İsmail hakkı paşaya badelharp bu hututun inşası gayri mümkün olacağına, anlatmak mümkün olamadı. İsmail paşa, Enver Çanakale'den dün akşam avdet eder etmez kanunun encümende ilmiş kalmış olduğundan şikâyet etmiş olacak ki, bu sabah Enver Talât bulup kanunu çıkartmak üzere hemen bana göndertmiş. Zaten mevki tatbikte olan bir kanun için bu telâş ve isticale ne lüzum olduğunu anlıyamadım. Talât beye bu yapılan şeylerin hava olduğunu, devletin bütçesinin âtide bunlara tahammül edemeyeceğini söyledim. Hava olduğunu o da tasdik etmiyor değil.

Ben herhalde kanunu imza edemem, en çok yapacağım şey, encümenin bunu kabul eylemesine karşı ses çıkar mamaktır. Sizinle ihtilâf tevliht edecek değilim. İstersen git çıkar, dedim. Ve öyle oldu. Hemen gidip encümender mazbataya yaptım.

***

Her meselede müşkülât çıkaran Pritz Almanlara taalluk eden hususatta mutl bir bende gibi hareket ediyor.

Beher liraya mukabil 20 mark Berlin'de tevdi edilmek üzere burada mevcut certificat'lerden vermeye dahi muvafakat etmiş. Bu suretle sahte olarak "mukabil altın olarak mevdudur," diyecektir.

24 Teşrinievvel 331 (1915), Cumartesi,

Hakkı paşaya B mukavelesine - ki altısı nazime tahvilî mukabil, ikisi Düyunuumumiyeden mevcudu olmak üzere 3 milyonluk istikrazda dâirdir. - yapılacak tadilâta dair telgraf yazdım. Evvelâ hazine tahvilâtının mukabil tediyeye oluncuya kadar toplanacak % 5 faizle teşkil edilecek ihtiyat sermayesi mevcudundan fazla change masrafı vukubulursa bunun bize ait olmayacağını evvelce bildirmişlerken şimdi mukaveleye koymamışlar. Saniiyen hazine tahvilâtının Osmanlı lirası olarak İstanbul'da tediyeye olunacağı kaydı musarrah değil. Salisen Düyunuumumiyeden alınan paraya verilecek faiz ve komisyonun miktarı evvelce musarrah iken şimdi bir şey zikretmemişler. Mühimce noktalar bunlar.

***

Talât bey Hakkı paşadan aldığı hususî bir mektuba gösterdi. Aldığı işarattan Almanlara karşı mühim bir emniyetsizlik hissetmekte olduğunu yazıyor ki, bunlar benim telgraflarımdır! Almanya'da bazı eşhasa giden hususî mektuplarda da burada bu ademi emniyetin cari olduğundan bahsediliyormuş. Düşmanlarımız bu harbin acısını uzun müddet unutmıyacakları için onlarda bir istifade beklemek kabil olmadığını, Almanları da emniyetsizliğimizle darılabacak olursak müşkül bir mevkiye kalacağımızı söylüyor. Sanki şüphelenmek zim vazifemiz değilmiş. Kendisinin en büyük kusuru her sözü samimi telâk etmesidir.

25 Teşrinievvel 331 (1915), Perşembe,

Hakkı paşa (A) Bağdat mukavelesini imza etmiş. Müddetlere, para ve Doyçe Banka, Doyçe Bank tarafından da hükümetin emrile muavyen valerde Bağdat şirketine verileceğine dair déclaration'ları da Adreferandum imza etmiş.

***

Banka meselesine dair Hakkı paşadan telgraf geldi. Netice tasavvur ettiğim ve geçen günlük içtimada izah ettiğim gibi çıktı. Helfrich bank fikrini dermeyan etmesi altın naklinin inskânsızlığından, Osmanlı Bankasından istifade edilememesinden neşet ettiğini, maksadı harbe mahsus müessesesi muvakkate yapmak iken hükümet tarafından bunun bir müessesesi daimi olması arzusu izhar edildiğinden zemini müzakere değiştirildiğini, yoksa Almanya devletçe harpten bilistifade bir banka tahsisarı vücude getirmek fikri olmadığını, banknot ihraç edemeyecek bir devlet bankasının devamı muhal, badelharp Osmanlı Bankasının imtiyazı devam edeceğinden başka bir bankaya onunla üyüşmaksızın bu hakkı ita gayri kabil olacağını, Almanya hazine tahvilâtı itası suretile kendi itibarından bizi müstefit etmek çaresini bulduğunu, bu defa ve âtiyen Düyunuumumiyeye tarafından çıkacak evrakı Alman bankaları altın gibi kabul edeceklerinden diğer bankaların da buna imtisal eylieceklerini, sene başında bugünkü mukaveleye şebih avans mukavelesi yapılacağını, bu suretle mesele maliyenin halledildiğini söylemiş... Unutuyorlar ki, B mukavelesinin kabulünden sonra halâ mültemadiyen bankadan bahsediyorlardı. Son telgrafımız, Pritz ile Guinner'le olan

mülâkattaki ısrarımız bu neticeyi hâsıl etti.

1 Teşrinisani (1915), Pazar,

Meclisi mebusanın küşadı. Nutku hümayun gerek üslup, gerek fikir, gerek kelimat itibarile pek dün.

18 Teşrinisani 331 (1915), Çarşamba.

Bağdat inşaatı için yapılan mukavele hükümünü infaz etmeyeceklermiş. Bu neticenin husule geleceğini mukavelelerin imzasından evvel Talât beye söylemiş ve Harbiye Nezaretinden vadi kavî aldıktan sonra mukaveleyi imza etmemeleri lâzım geldiğine nazarı dikkatini celbetmişim. O zaman Talât bey bu suretle hareket etmiş ve Harbiye Nazırının mukavelelerin değiştirilmesine lüzum olmayacağını temin etmesi üzerine Hakkı paşaya imza mezuniyeti verilmiş olduğunu söylemişti. Şimdi şirketin inşaat için kullanacağı mevcut yollardan diğer makasidi askeriye ile istifade etmek istiyorlarmış. Fakat Bağdat mukavelesi mevcut kalmak şartile. Yani şirkete tazminatı mühimme vermek üzere.

Bu sabah Harbiye Nezaretinde içtima etmişler. Riese bunun için yarın Berlin'e gidecekmiş. Talât beye bu muameledeki münasebetsizlikten bahsettim. Güya Enver'in Falkenheim ile olan mülâkâtından sonra buna lüzum görülmüş olduğunu söyledi. O halde mademki Almanların arzusu ile yapılacak bir şeydir, Bağdat şirketile aktedilmiş olan mukaveleyi de Almanlar feshettirsinler ki, beyhude tazminat vermeyelim, dedim.

23 Teşrinisani (1915), Pazartesi.

Enver paşa para meselesi için beni görmeğe geldi. Almanlar ayda dört milyon lira vermeği tahvilt etmişler, bittabi hazine tahvilinden başka bir şey vermeyecekler. Fakat bunun evrakı nakil için mütedavileye tahvilt maddeten imkânsız. Giesecke bankası muavyen miktardan fazla basamıyor. Diğer matbaalara vermekte müşkülât varmış. Buna karşı çare arıyorlar. Reichsbank kağıtlarına mecburiyeti tedavüliye vermeği düşünmüşler, zahırlarına bir surcharge koymak üzere. Bunun hâkimiyeti milliyeye dokunur bir mesele olduğunu, - maddî zarardan sarfunazar - Enver'e söyledim. Kani olur gibi göründü. Fakat onun kanaatleri pek değişir olduğu için inanılmaz.

Bu mühassebetle harpten bahsettik. Harpte bir şey kazanmasak, tazminat almasak bile bizim için muharebenin kârlı olduğu kanaati garibesinde! Hiç olmazsa yol yaptık diyor. Beher kilometresi bir kaç yüz bin kişinin kanuna mal olan bu yolları bu şeraitle yapmak bir muvaffakiyet ise ne iyi!

25 Teşrinisani (1915), Çarşamba.

Aynı mesele için Talât beyle de görüştüm. Alman ataşemiliteri güya Alman banknotlarının tedavülünü ben istemediğim için Talât beyin de buna razı olmadığını söylemiş. Talât beye bu banknotların tedavülü halkça ve haricce pek fena telâkki edileceğinden change itibarile ahâlimiz mühim zararlara uğrayacağından bahsettim.

26 Teşrinisani (1915) Perşembe.

Müvazene encümenine Edirne'ye ithal edilecek erzak ve zehairin gümrük resminden muafiyetine dair bir kanun gelmişti. Bu kanunun hâni müzakeresinde ithalât fikrinin gümrük resminden değil, ciheti askeriyenin müfrit müdahalatından, tekâlifî harbiyenin pek fena, âdeta düşmanca tatbikinden neşet ettiğini düşünerek kanunu bu noktaya nazardan tadil ettik. Bazı mevaddın gümrüksüz, bazısının yüzde otuz gümrük resmini aynen vermek suretile ithal edileceğini ve her iki kısımdan da tekâlifî harbiye alınmayacağını tasrih eder maddeler yazdık.

Bu noktai nazarı levazım reisile uzun uzun münakaşa ederek kendisine kabul ettirdik. Mazbatamızı meclise verdik.

Bugün meclisin müzakeresine girmezdenden evvel İsmail Hakkı paşa, reisin yanına gelerek tekâlifî harbiye alınmayacağını kanuna ithal edildiğinden ve bundan haberdar olmadığından şikâyet ederken tesadüfen orada bulandım. Bu küstahlığa hayret ettim. Kanunun pren sibini değil, maddelerin tarzı tahririni bile birlikte münakaşa ettik. Ve her madde hakkında ben bizzat reyini istihsal ettim. Böyle iken yine kanun olacağından haberim yoktu, ben tekâlifî harbiye alınmayacağına söz verdim, bu kâfi diyor! Kendisine bu sözü ya tutmak, yahut tutmamak üzere veriyorsunuz, dedim. Tutacaksanız kanundan ne korkuyorsunuz. Bırakınız ki bu sayede sizle sözlünüzde emniyet etmiyen ticar kanununun bahşedeceği emniyetle memlekete ithalât açıpsın. Sözlünüzde durmuyacaksanız açıkça söyleyiniz, dedim. Sözlünüzde dururuzdan başka cevap yok.

Garibi şu ki, Talât bey İsmail Hakkı paşayı tazyik etmeği bana söylemişken şimdi onların tarafına itizam ediyor.

(Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

"Havayıcı zaruriye, kanunu münasebetiyle
yapılan gürültülü fırka içtimalı

— 118 —

29 Teşrinisani (1915), Pazar.

Talât bey kanunu tekrar tetkik edilmek üzere encümene iade ettirmiş. Enver paşa gelip izahat verecekmış. Biz katiyen sarfinazar etmek fikrinde olmadığımızı, hattâ icap ederse hepimizin birlikte istifa edeceğimizi Talât beye söyledim. Bugün de encümenin içtimasında kat'î olarak ısrara karar verdik.

***

"Havayıcı zaruriye, kanunu için fırka içtimalı yapılmış. Hazır bulunanların ifadelerine göre fırkada bugüne kadar nadiren böyle gürültülü bir münakaşa olmuş. Şehremaneti aleyhtarlarının bir kısmı şüphesiz ki, menfaati zatiyelerinin tahrikâtile itiraz ediyorlar. Bir kısmının da sırf muhabbeti vatanıye ile, halkın sefaletine acıyarak itiraz etmekte olduklarına inanmak istiyorum.

Şehreminini siyanet etmedikleri gibi Talât beye de gücendirecek derecede itirazlar etmişler. İtidalini hiç kaybetmiyen Talât bey içtima kapısından çıkarken "fırka riyasetinden istifa ettim, kendinize başka reis, başka vekilî umumî bulunuz,, diyecek kadar hiddetlenmiş.

Koridorlarda esnaf cemiyeti aleyhinde söylenenler içtima salonunda bu bahsa hiç yanaşmamışlar.

1 Kânunuevvel (1915), Salı.

Enver paşa encümene gelmedi. Reisi göndermiş. Kanunun encümence arzu edildiği gibi çıkmasını kabul etmiş. İsmail Hakkı paşanın bu kanuna da riayet etmemek yolunu bulacağına şüphe etmemekle beraber meselenin bu suretle halledilmesinden memnun oldum. Encümenin noktalı nazarında ısrarı benim mecliste Enver'e karşı vazietli itiraz almamı icap edecekti. Bu da arzu ettiğim bir şey olmayacaktı.

4 Kânunuevvel (1915), Cuma.

Huguenin'e, Lebon'da tesadüf ettim. Bu sabah bana bilhassa gelmiş. Fakat Muhtar bey orada olduğu cihetle söyleyememiş olduğu bir meseleden bahsetti. Biraz fazla içmişti. Sözlerinin bir kısmını belki buna atfetmek lâzımdır. Almanların burada muvaffak olmayan her projelerinden dolayı beni mesul tuttuklarını, yalnız haberdar olduğum ve mütalâam sorulan mesaili maliye için değil, hiç haberim olmayan maddeler için bile mesuliyeti bana yüklettiklerini, bütün bunları Paris'e sefir olmak maksadile yapmakta olduğumu, bunda da en ziyade Helfrich'in alâkadar olduğunu, bugün Helfrich'den büyük bir düşmanım olmadığını, bu fikrin İstanbul'daki Alman mahafilî askeriyesine de ilka ve telkin edildiğini, Almanlar beni her şeyi yapmağa kadir ve bugün burada Bismark kadar kuvvetli (kendi sözleri) addettiklerinden her ademi muvaffakiyette benim parmağımı gördüklerini, darağacına çekilmiş görseler sevineceklerini, yarın burada Almanların pek ziyade sahibi nüfuz ve iktidar olacakları cihetle o gün için tahaffuz etmeğimi, bir hastalık bahane ederek İsviçre'ye gitmeğimi, gerek sefarete, gerek bankaya gelen telgrafların hepsinde benden bahsedildiğini pek dostane bir lisanla söyledi. Almanların beni düşman telâkki ettiklerinde şüphem yok. Kendilerine hiç bir düşmanlık etmemekle beraber Helfrich'in gurur ve azametini bildiğim için oradaki tekliflerinin benim tarafımdan reddedilmiş olmasına tahammül etmemesini de pek âlâ anlarım.

8 Kânunuevvel (1915), Salı.

Weitz'e kendisini görmek istediğimi söylemiştim. Bu sabah geldi. Berlin'deki bir dostumdan aldığım mektuptan

bahisle Huguenin'in Almanların benim hakkındaki zanlarına dair söylemiş olduğu sözleri kendisine anlattım. Ve vatanperverliğin yalnız Almanlara has bir meziyet olmadığını, her Osmanlı'nın da memleketi için muzar addettiği şeylerin menine çalışmak vazifesi olduğunu, kendileri şunu bunu itham edecek bir siyaset takip ettikleri takdirde mutazarır olacaklarını, benim istediğim kimseyi istediğim sefarete tayin ettirecek kudreti haiz olduğumu, sefir olmak için hiç bir teğebbüste bulunmağa ihtiyacım olmadığını ilâve ettim. Alman bank notlarının Türkiye'de mecburî olarak tedavülünde halkındaki projenin hükümetçe kabul olunsa bile meclisce mazhar kabul olmayacağını, Almanya'nın taahhüdatı resmîyesi dairesinde bize muavenet etmesi lâzım geldiğini, miskin ve ufak kârların arkasından koşmamasını söylemeği de unutmadım.

Weitz Alman siyasetinin fenalığından bahsetti. Burada sefaretçe hiç kimse benim aleyhimde bir zihabi olmadığını, - hattâ beni sevmemekle beraber Neurath'ın bile - söyledi. Ben hakkındaki zihapların beni bildiğim ve memleket için nafi gördüğüm tarzda hareketten men edemeyeceğini, herkesin ekârına hürmet etmeleri lâzım geldiğini söyledim.

Söz arasında Weitz Hakkı paşanın gürültüylü mucip olan son telgrafından bahsetti. Bundan bittabi malûmatınız vardır, dedi. Cevabı tasdik verdim. Halbuki bundan bana kimse bahsetmemişti. Weitz'in ağzından aldığı sözlerden Almanya'da taahhütlere olan bütün borçlarımızın tesviyesini, nakdiyatı askeriye düyunatını tesviye etmemizi istediklerini yani bunları şart olarak dermeyan eyleriklerini anladım. Bir de Alman müşavirinden bahsettiyse de bundan maksat ne olduğunu anlayamadım, fazla istizah da etmedim. Weitz bu tekliflerin salâhiyettar bir taraftan vukubulmuş olacağını zannetmiyor. Çünkü hariciyeden kendilerine haber yokmuş, yalnız Hakkı paşanın telgrafi üzerine Enver malûmat vermiş.

Weitz kendisine vukubulan beyanatımı hemen Zimmerman'a yazacağını söyledi. Bunları Weitz'e söylemekten maksadım çevirdikleri entrikalara meydan verilmiyeceğini ve her söyledikleri sözden haberdar olduğumuzu anlatmaktı.

12 Kânunuevvel (1915), Cumartesi.

Para buhranı, piyasada ufaklık nedreti. Maliyenin son dakikada aklı başına geldi. Hemen bugün kanun lâvihaları hazırlanıyor. Bir gün içinde Meclisten çıkarılıp tatbik olunacak. Aylardanberi yarım lirahk bilet taburı düşünmediler, şimdi biletleri ikiye kesecekler.

Talât Beyi gördüm. Alman banknotlarının tedavülü mecburisi meselesinin ne halde olduğunu sordum. Sözlerinden bu işte ileri gittiklerini anladım. Başka çare yok, başka çare yok diyip duruyordu. Zaten bu sabah Tahsin de kabule dair Hakkı Paşaya telgraf çekileceğini söylüyordu. Ben de Tahsin vasıtasile tekrar Talât Beyin nazarı dikkatini celbetmiştim. Bugün kendisini görüp işi pek ileriye gittiğini anlayınca: Uzun görüşmek üzere yarın gece için davet ettim. Nakit buhranından konuşulurken, beni yalnız bırakma, bana yardım et, diyordu. Halbuki memleketin en hayırlı meselesinde ve bensiz hiç bir şey karar vermiyeceğini söylemişken bana danışmaksızın hallediyor.

Almanlar, Cavit Bey bu sureti halî kabul etmediği için Talât Bey de kabul etmiyor diyorlarmış. Bu söz Talât Bey için fena bir şeyi kabule sebep olma mahdır.

(Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

Meclisi Vükelâda, Alman banknotlarının tedavülü mecburisi hakkında karar verilmişti

— 119 —

13 Kânunuevvel (1915), Pazar.

Akşam kulüpte Weitz'i gördüm. Bir müddet sonra Neurath da yanımıza geldi. Neurath, Weitz'e söylediğim sözlerden bahisle sefarette hiç kimsenin böyle bir zehabı olmadığını çocuk aldatma kabilinden bana söyledi. Almanların ciddiyetleriyle gayri mütenasip bir safdillikleri var. Bu sözlerle beni inandıracaklarını zannediyorlar.

Weitz'le yalnızca da yine Alman banknotlarının tedavülü mecburisi meselesinden bahsettim. Meclisi Vükelâda bugün karar verilecek olduğunu biliyorlar ve haber bekliyorlardı. Biraz sonra Talât Bey gelip muvafık karar verdiklerini Neurath'a tebliğ etmiş. Ben Weitz'e bu kararın hiç bir şey ifade etmeyeceğini, çünkü Meclisi Mebusanın bunu katıyen kabul etmeyeceğini, hele Bütçe Encümeninde hepimizin muhafız reyde olduğumuzu, Talât bu meclisten bu kanunu çıkarmağa muktedir olsa bile mebuslar üzerinde fena bir tesir bırakacağını ve bu tesirin Almanlar aleyhinde olacağını söyledim. Weitz bu sözleri pekâlâ anıyor ve bu meselede ileri gidilmemesini istiyor.

***

Gece Talât Bey geldi. Banknot meselesini görüştüğümüz gibi Hakkı Paşanın telgrafı meselesini de mevzu bahis etti. Telgrafta Almanlar tarafından vukubulan her teklifin Hakkı Paşa kabulü taraftarı. Hattâ Almanlar levazım idaresine bir Alman memur (controleur) tayinini de teklif ediyorlarmış. Hakkı Paşa bunun için de ileride bir cebre maruz olmamak üzere şimdiden bizim tarafımızdan böyle bir memur tayini münasip olur, diyormuş. Bu kadar mesleksiz bir adam olacağını zannetmiyordum. Talât Bey de bu adamın Berlin sefaretine tayinine vesatet ettiğim için vicdanen muazzebim, diyordu.

Hakkı Paşadan gelen bu telgraf üzerine Enver Falkenheim'e müracaat etmiş. Talât da Alman ataşemiliterine "memlekette zaten bir Alman aleyhtarlığı var, biz bunun önüne geçmek istiyoruz, fakat bu yolda tekliflere maruz olunca biz bile isyan ediyoruz," demiş. Tabii bu sözler Berlinde nakledilmiş. Falkenheim'den gelen cevapta dülvel muazzamadan olan Devleti Aliye (bizim zayıf tarafımızı ne iyi biliyorlar) hakkında Almanyada hiç bir feridin hukuk hâkimiyetimize dokunacak bir günâ teklifte bulunmağa salâhiyeti olmadığı, Hakkı Paşaya teklifin, teklife salâhiyettar olmayan bir kimse tarafından vukubulduğu bildiriliyormuş. Güya maliye müsteşarı Helfrich'in Reichtag'da meşgul olmasından dolayı onun haberi olmaksızın bu teklifte bulunmuş.

Bizde bu sözlere inanacak sadediller görmekte olmalı ki bunları söylemekten utanmıyorlar. Almanya maliye müsteşarının Helfrich'in haberi olmadan siyasi bir mesele hakkında önyanı mütalea etmek ne haddi! Helfrich'in Reichtag'da meşguliyeti ne demek! Reichtag başka bir memlekette mi? Acaba tutturabilir miyiz? diye her teklifi yapıyorlar. Tutturamayınca volteface ediyorlar. Talât Beye her halde bu sözlere inanmamasını, teklifin Helfrich tarafından gelmiş olduğundan şüphe etmemesini söyledim.

Reichsbank banknotları meselesine gelince: Bunlar için tedavülü mecburi usulünün kabulünden tevellüt edecek mahazırî azimeyi izah ve bunu benim tarafımdan bir irat meselesi gibi telâkki etmemesini, memleket için hayati bir

mesele olduğunu, zaten mevcut olan gılayı eş'ara yüzde otuz kırk daha ilâve edileceğini, memleketin şeref ve haysiyet ve istiklâline taalluk eder bir madde mühimme olduğunun da unutulmaması lâzım geldiğini, bizim epey paramız varken Alman tüccarlarımızın alınsınlar diye vasıtai mübadelemizin kırımetini zor zoruna düştüreceğimizi, yapılacak muamelenin Almanlardan fâhiş ve muhtekir mürabaha faizleriyle para almak demek olacağını, sulhten sonra Alman kâğıtlarının nakde tahvil edileceğine dair bir kayıt olmadığından o vakit de daha bir kaç sene tedavülü mecburi usulüne tabii kalacağımızı, çünkü Almanların bunu kaldırmakta bir faildeleri olamayacağını, ilh, izah ettim. Talât Bey bunun fena bir şey olduğuna kanaat getirdi. Fakat Enveri nasıl ikna edeceğiz? diyor. Enver, işinden olmyan işlere neden müdahale ediyor? Ve kendisi bu müdahâlâta neden meydan veriyor? Talât Beye memurlara nisif maaş vermek, hattâ bir ay hiç maaş vermemek buna nisbetle çok ehven bir şey olacağını anlattım.

Talât Bey bu meselede gaflet etmiş; Almanlara söz vermiş. Bugün de Meclisi Vükelâca karar ittihaz etmişler.

16 Kânunuevvel (1915), Çarşamba.

Bu sabah Talâtla birlikte Enver'e gittik. Banknot meselesini konuştuk. Süleyman Numana söylemiştim, ki İsmail akı Paşa vasıtasıyla Enver'e bu istenilen şeyin fenalığından bahsetsin. İhtimal, ki o bahsetmiştir, ihtimal, ki başkalarından dinlemiştir, ilk sözlerinden Alman kâğıtlarının tedavülü mecburisine, mutlak surette taraftar olmadığını anladım. Ataşemiliter kendisine bu yolda bahseylemiş. Güya Almanlar banknotlarını bize kâğıt mesabesinde vereceklermiş. Biz zahrlarına şimdiki kâğıtlardaki kaydı koyacakmışız. Enver'e eğer Almanlar bunu kabul ediyorlarsa müşkilât yalnız şekle münhasır kalmış oluyor ki o da Alman armasını hâvli kâğıtların tedavülüdür. Fakat madem ki, bu kâğıtlar artık Alman kâğıdı değil Osmanlı kâğıdı olacak, buna ehemmiyet vermeyebiliriz, dedim. Suretli halden hissettiğim memnuniyetten dolayı. Enverin belki bilmiyerek ve anlamıyarak söylediği sözlerle Talât itiraz etmek ve meselenin böyle olmadığını izan etmek istediye de ben Enverle müttefik olduğumuzdan, bundan başka türlü yapılamayacağına ısrar ettim. Enver sonra sözü kısmen değiştirerek Alman kâğıtlarının mahdut bir miktarına yani yalnız bize ikraz edeceklere miktara tedavülü mecburi tahsin edeceğimizi, diğer mark kâğıtların bundan hariç kalacağını söylediye de bunun da doğru olmayacağını anlattım.

Nihayet uzun müzakereden ve esasen marta kadar açıkları olan iki, iki buçuk milyon liranın tasarruf edilebileceğini söyledikten sonra sefaret ve Hakkı Paşaya âtideki teklifin yapılmasına muvafakatlerini istihsal ettim.

İstikraz edeceğimiz meblâğın Almanyada, Bülkreşte tediye olunacak kısmının şanj zararını biz çekeceğiz; burası için nihayet iki milyon liraya ihtiyacımız olacak olursa bunu da bize verecekleri banknotları kâğıt mesabesinde telâkki ederek ve bugünkü evrakı nakdiyeye tamamen mümasil zahrlar tab' ettirerek meydana tedavüle çıkaracağız. Bunu kabul ederlerse âlâ; kabul etmedikleri takdirde iktisatkârâne hareket edilecek ve martın evasıtına kadar mevcut ile idare olunacaktır.

(Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

Izzet Paşanın evinde Alman Sefiri ile bir mülakat

— 120 —

Bugün bir harp kazanmış kadar sevindim. Memleketi büyük bir fetâketi iktisadîyeden kurtardım.

23 Kânunuevvel (1915), Çarşamba.

Izzet Paşanın evinde Alman sefirine mülâki oldum. İki saat kadar görüştük. Evvelâ, Ermeni meselesi mevzu bahis oldu. Bu meselenin yalnız düşman memleketlerinde değil dost memleketler de dahi efkârı umumiyeyi bizden tebittüğünü ileride bunun zararını göreceğimizi, bu mesele hakkındaki mütaleat ve noktai nazarını hükûmete defeat ile söylemişse de bir faide hâsıl olmadığını, yine binlerce zavalıların terfih hallerine çalışılmaksızın şurada burada sefil ve perişan kalmakta olduklarını söyledi. Ben de bu mesele hakkında ne düşünüyorsam açıkça söyledim. Sefir şayet bir kongre inkat edecek olursa hiç bir Alman ve Avusturya murahhasının bizi müdafaa edemeyeceğini söylemekten çekinmiyor.

Saniyen hükûmetin ahvâl umumiyesi mevzu bahis oldu. Bugünkü karışıklıkların, şikâyetlerin idaresizliğinden, metod fıkdanından neşet etmekte olduğunu anlamış. Gerek birinci gerek ikinci madde hakkında sözleri, hisleri şayet doğru.

Salisen, adalet meselesi mevzu bahis oldu. Alman şubesinin hukukunu bizim mahkemelerimizin ve hâkimlerimiz ellerine tevdiye razı olmadığını, hakikatı söyleyecek olurlarsa izzeti nefsinize dokunmaması lâzım geldiğini, bu hususlarda müfrit bir milliyetperverliğe kapılınmamasını ifade etti. Bu vesile ile devairi devlette istihdam olunacak ecnebi müşavirler mevzu bahis edildi. Ben memurları istihdama muhalif olmadığını; bunlardan beş on kişi değil bir kaç yüz kişi gelse sayanı itiraz görmeyeceğimi, fakat maliye, adliye, dahiliye gibi devaire müşavir gelmesinden bir faide ve intizar olunamayacağını, bir asırdan beri tesisine çalışıp da beceremediğimiz Fransız usulleri yerine Alman usulleri ikamesine kalkışırsak bunu da beceremeyeceğimizi, müşavirlerle nazırlar arasında daimi ihtilâfata meydan verileceğini ve bunun neticesi olarak münasabâtımızın da muhtel olacağını söyledim. Adliye için istinaf mahkemelerine Alman ve Avusturyalı âzâlar tayininden — türkçeye vâkıf 20, 30 kişi varmış — bahsetti.

Bunun memleket efkârı umumiyesine kolaylıkla kabul olunamayacağı,

adliye ve maliye için nihayet nihayet müfettişler tayin olunabileceğini söyledim.

Rabian; Maliye meselesinden bahsedildi. Dedi, ki ilk defa olarak gördüğüm ki, birisine para teklif edilsin de müstakriz kabul için müşküllât çıkarsın! Alelade, bunun aksi cereyan eder. Bu meselede Almanların hatası her iki ayda bir maliye işini mevzu bahis etmek olduğunu söyledim. Harbin daha bir sene devam edeceği mefruz ise senelik ittifak yapılmak ve artık bir sene bundan bahsedilmemek lâzımı getir dedim. Bu vesile ile Alman banknotlarının neden dolayı bizce tedavülü mecburiye tâbi tutulamayacağını muvazzahan anlattım. İtiraz etmedi.

Hamisen; Şahsından bahsettim. Bazı Alman projelerinin reddine sebep olduğundan dolayı Alman mehafilinde gûya ittifak taraftarı ve Alman aleyhtarı olduğuma dair bir şayiye mevcut olduğunu ve bittabi bu şayyadan kendisinin de haberdar edilmiş olacağını söyledim. Evet, haberim var, dedi. Harpten evvel Alman taraftar ve aleyhtarı olmak, kezalik harbin leh ve aleyhinde bulunmak mümkün olduğunu, fakat bir defa Almanya ile ittifak edilip harbe girişildikten sonra, artık her aklı selim sahibi işi ne Almanya ne harp aleyhine idareli lisan etmek caiz olamayacağını, ben harbin ve bilhassa harp için ihtiyar edilen zamanın aleyhinde olduğumu kimseye karşı saklamadığımı, bugün de hâlâ bu fikrimi hiç bir hâdisenin tebdil etmediğini söyledim. Alman aleyhtarlığına gelince: Eğer Almanlar müttelik rolünde sabit kalacak olurlarsa ittifakı bozmağa kimsenin çalışmayacağını, fakat bu rolün haricine çıkıp her ne şekil ve surette olursa olsun bizim hakkı hâkimiyetimize tecavüz etmek istedikleri takdirde buna müsaade etmeyeceğimizi, bizim o zaman bütün kuvvetimizle Almanya aleyhinde bulunacağımız şöyle dursun, bu gün en ziyade kendilerine dost olanların da aynı işre iktifa edeceklerini söyledim. Sefir hiç bir Almanda bizim hâkimiyetimize tecavüz gibi bir fikir mevcut olmadığını, bilâkis Almanya'nın menfaati bizim daima kesbi kuvvet etmemize sa'y etmekten ibaret olduğunu söyledi. Sefirin sözlerini ve mülâhazalarını zahiren ümit etmediğim derecede iyi buldum. Fakat halk ile temas edebilecek bir tabiatta olmıyan bu adamın burada muvaffak olacağını, memleketi tamamen anıyabileceğini hiç zannetmiyorum.

(Devamı var)

Birinci Cihan Harbine Türkiyenin girmesi

Maliye Nazırı Cavit Beyin Notları

Almanlar ısrarlarından vazgeçiyorlar

— 121 —

29 Kânunuevvel (1915), Salı.

Hakkı paşadan cevap gelmiş. Almanlar tekliflerinden sarfınazar etmişler. Biz ne suretle arzu ediyorsak o sureti kabul edeceklerini, maksatları bizim ihtiyacatımızı istifadan ibaret olduğunu söylüyorlarmış. Herhalde maksatları başka olduğuna Talât bey kanaat hasıl etmiş. Bu iyi bir şey.

31 Kânunuevvel (1915), Perşembe.

Hakkı paşadan bir kart aldım. Geçen gün Hariciye Nazırı ile görüşürken, gûya Almanlarca benim aleyhimde bulunulduğuna dair bir fikirde bulunduğumu, bunun katiiyen asıl ve esası olmadığını, orada cümleten hissi muhabbet ve hürmetle mütehassis olduklarını söylemiş ve bu gibi iş'arat şayet Wasserman tarafından vaki oluyorsa buna ehemmiyet vermemekliğimi, Wasserman'ın Almanya devletile artık bir gûna irtibatı olmadığını da ilâve etmiş. Hakkı paşa da hakikaten orada böyle bir şey olmadığını söylüyor ve Almanya sefirile görüştüğüm esnada bir iki münasip kelime sarfetmekliğimden bahsediyor.

Benim menbaım pek mevsuktu. Fakat ihtimal ki, aleyhimde bulunan Hariciye nezareti değil de Helfrich'dir. Ve bu daha fazla muhtemeldir.

1 Şubat (1916), Perşembe.

Bütçe kanununa hükümetin, meclis bulunmadığı esnada, teşkilâtı mevcudeyi tadil ve ilga edemeyeceğine ve teşkilâtı cedide yapamayacağına dair bir madde koymuştuk. Bu maddeyi hafif bir tadil ile Maarif Nazırı kabul ediyordu; Talât beyin hiç bir itirazı yoktu. Geçen gece sarayda görüşmüştük. Her türlü tadilden sarfınazar etmişti. Adliye ve Nafia nazırları kendi dairelerini zaten birer maddeli mahsusa ile bağlamışlardı. Harbiye ve Bahriye Nazırları İstanbulda olmadıktan başka harp esnasında bu maddenin kendilerine tesiri yoktu. Sadrazamın hiç bir şeyden haberi ve bu gibi mesail hakkında fikri olmadığını şüphesizdir. Böyle iken geçen gün mecliste maddenin müzakeresi esnasında Talât bey esas kabul etmekle beraber şekil bir tadil teklif ettiğinden olacak madde encümene havale olunmuş.

Bu gün Talât ve Şükrü beyler geldiler. Meclisteki taahhütlerine rağmen maddenin büsbütün ilgasını talep ettiler. Meclisli vükelâ böyle karar vermiş. Nazırların hemen hepsinin evvelce kabul etmiş oldukları bir mesele için meclisli vükelânın heyeti müctemiasının aleyhe rey vermiş olmasındaki garabetten başka Talât beyin lisanı nazarı dikkatimizi celbetti. Bunu ademi itimat diye telâkki etmekte olduklarını söyledi. Ben de kendisine karşı bütçenin tetkiki, kanunların tetkiki... Bunların hepsi birer nevi ademi itimat olduğunu, hiç bir hükümet karşı itimatı mutlak mevcut olamayacağını, bunu tasavvur bile etmemeleri lâzım geldiğini söyledim. Tabii cevap veremedi. "Bütçe esbabı mucibe mazbatasındaki sözler, bence bir incir çekirdeği bile doldurur şeyler değildir!," gibi mânasız ve mantıksız bir cümle sarf ile iktifa etti.

Sonra, mukayyed hükümet edemeyeceklerinden bahsetti. Kendisine cevaben her hükümetin mukayyed olduğunu, idareî umurda serbestî mütlak olmayacağını, her şeyin kendilerini taklit etmekte olduğunu söyledim. Yapmış oldukları neticesiz teşkilâttan bahsettim. Bunun önünü almak için bu maddeyi vaz ettiğimizi ve bunda fayda görmediğimizi, kendilerinin ise bilâ sebep maddenin tayını talep ettiklerini söyledim. Maamafih encümen rey ve fikrinde musır olup yukarıda müdafaa edeceğinden kendileri de ne fikirde işler onu müdafaa etmelerini ve meclisin kararına intizar eylemelerini teklif ettim. Bunun üzerine itimat reyî vaz edeceklerini söylediler. En âdi bir mesele için bu kadar ileriye gideceklerini gösteren bu söz herkeste fena bir tesir yaptı. "O halde sizinle müzakereye lüzum yoktur. Evvelden söylemiş olsaydınız beyhude vakit kaybetmezdik," dedim. Biraz daha oturup gittiler. Talât bey yapmış olduğu münasebetsizliği anlamış olacak ki, giderken bana pek dostane "bu işi hallet rica ederim," diyerek çıktı.

Tabii bizim içinde yapacak bir şey kalmamıştı.

Bu zamanda bir mesele ihdasını hiç arzu etmezdik. Hükümetin bu münasebetsiz tavır ve hareketi üzerine meclise tahriren hiç bir şey bildirmiyerek maddeyi berâyi tetkik encümene istemeğe ve bütçe kanunundan ayırmağa karar verdik.

Bu günkü tavır ve hareketinden dolayı Talât beye hem hiddet ettim, hem acıdım. Zavallılar girdikleri yolda sersem serser yürümekten başka bir şey yapamıyorlar. En makul, en dostane ihtarları bile sui telâkki ediyorlar. Maliyece nasıl bir uçuruma sürüklenmekte olduklarını kendisine bir mektup la bildirecektim. Akşam Erzurumun sukutu haberini aldım. Talât beyin bu günkü gayri me'mül vaziyetinin bu

buhrandan neşet etmiş olduğuna zahip olarak sarfınazar ettim.

6 Şubat (1916), Cumartesi.

Mösyö Dadlere'den bir mektup aldım. Hükümetin Şark şimendiferlerini iştira etmek niyetinde olduğunu istibhar ettiklerinden, şirketin katiiyen hukukundan ferâğat edemeyeceğinden, hükümetile arasında bu hususta müzakereat cereyan eyliyeceğinden, ve fakat Hükümeti Osmanlıye diğer şirketler hakkında yaptığı gibi Rumeli şimendiferi hakkında da cebri tedabir ittihaz edecek olursa bunun memleketimiz için tevlit edeceği muzirden, Avusturya sermayesi daimi olarak memleketimizden yüz çevireceğinden uzun uzun bahsettikten sonra dâşman memleketler şimendiferleri hakkında müttehiz tedabirin bile kendilerince tedabiri muvakkatadan maadut olduğunu, harpten sonra iadel münasebat için bunların bir garanti tegkil eylemekte oldukları zannında iken müttefik bir hükümetin sermayedarına ait bir teşebbüs hakkında bu yolda muamele icrasının efkârı unumiyede husule getireceği sul tesiri zikrediyor ve dostane bir teşebbüste bulunmaklığına rica ediyor.

Bizim âtiylî dâşınmıyen Harbiye Nezaretinin kafasız memurlarının her arzularına mutavaattan başka şey yapmıyan, sermayelerin beynelmilel münasebattaki kuvvetini takdirden âciz olan hükümetimiz şimdiye kadar ittihaz ettiği mânasız, muzır kararlara bunu da hakikaten; ilâve etmek üzere imiş. Harbiye Nezareti şiddetle ısrar ediyormuş. İnşaat idaresine şimdi bir de işleme idaresi ilâve edecekler, bütün demiryollarını hızsat işletecekmiş. Talât bey ifrat dereceye varan Oppartunisme'li ve nasyonalizmi ile bunları teşvik etmiyorsa da men de etmiyor. Diğer nazırların dünyadan haberleri yok. Nafia nezareti Şark şimendiferlerini almağa hakkımız olmadığını ve esasen bundan bir faideli maliye de beklenemeyeceğini mâleyid raporlar ihzar etmişse de askerler üzerinde şimdiye kadar bunların bir faydası görülmemiş.

10 Şubat (1916), Çarşamba

Akşam Alman sefirinde dînerde idim. Sadrazam ve Avusturya sefirî de vardı. Gerek müsteşarla, gerek sefirle memlekette gündün güne tevsi eden nasyonalizm cereyanı hakkında görüşüldü.

Şirkette türkçe lisanı istimaline dair olan kanundan şikâyet ettiler. Bunun gayri kabil tatbik olduğunu söylediler. Kendilerine tamamen hak verdim. Talât beyin böyle şeylere nasıl âlet olduğuna hayret ediyorlar.

Sadrazam memlekette nasyonalizm govenizm olmadığını, garıp bir surette iddia ediyordu; parlak bedahete karşı!

Harpten bahsedildi. Hâzırın Erzurum'un sukutunun tesiri altında idiler şüphesiz. Sadrazam kendi iradesinden kuvvetli akval karşısında kaldığı için harbe vaktinden evvel girilmiş olduğunu söyledi ve Almanları bizi tazyik ile itham etti. Weitz bize hak verdi. Pallaviçini aynı fikri dermeyan etti. Ben de Wangenheim'in ölmezden evvel beni görmeğe gelip aynı suretle idareî lisan etmiş olduğunu söyledim.

(Devamı var)

Kişisel Arşivlerde İstimal Belleği
Taha Toros Arşivi

* 0 0 1 5 0 7 7 5 9 0 0 6 *